

ТРЕНЕРЛАР КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДАГИ АСОСИЙ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК КОМПОНЕНТЛАР

Зокир Пардаевич Расулов

Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва
малакасини ошириш институти

E-mail: zokir-rzp@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола бўлажак спорт тренерларининг касбий салоҳияти мавзусига бағишланган. Шунингдек, мақола матнида тренер салоҳиятини тушунтирувчи психологик ва педагогик сифатларларнинг айрим назарий тадиқотлари таҳлил этилган. Мақолада келтирилган илмий тушунчалар ва илмий концепциялар таҳлилида адабиётлар рўйхатида келтирилган илмий манбалар асос қилиб олинди.

Калит сўзлар: мураббий, спорт, спортчи, тренер, диққатли, кузатувчан, кучли хотира, восита, сезгир, ҳаёлчан, интеллектуал, ҳиссий иродали, нутқ, коммуникатив, қобилият, мулоқот, касбий етуклик.

THE MAIN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS IN IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF TRAINERS

ABSTRACT

This article is devoted to the topic of the professional potential of future sports coaches. Also in the text of the article, some theoretical studies of psychological and pedagogical qualities explaining the potential of the coach are analyzed. In the analysis of scientific concepts and scientific concepts presented in the article, the scientific sources presented in the application were taken as the basis.

Keywords: coach, sports, athlete, trainer, attentive, observant, strong memory, motor, sensitive, imaginative, intellectual, emotional will, speech, communicative, ability, communication, professional maturity.

Тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини такомиллаштириш муаммоси айниқса, спорт педагогикаси ва психологияси фанларининг умумий маҳсули саналади. Спорт тараққиётининг бугунги босқичида биз шундай хусусиятларни кўрамизки, улар спортчини тайёрлаш ишлари жараёнига жиддий таъсир кўрсатади ва

тренер билан спортчи олдига янгидан-янги мураккаб вазифа ва топшириқларни қўяди. Бундай вазифалар ва топшириқлар эса, ўз навбатида, машқ жараёнини ташкил қилишнинг энг муносиб шакл ва усуллари излаб топиш, тренерлик фаолияти ва тренерларнинг касбий педагогик кўникмаларини ошириш ва унинг мақбул методикаларини ишлаб чиқиш каби масалаларни ҳал этишни тақозо этади.

Тадқиқотчи А.Н. Николаев тренерлар тайёрлаш ишларининг методик тизими ва унинг мазмуни бўйича қуйидагиларни таклиф этади [1; 70-б.]:

– юқори малакали спортчилар тайёрлаш услубини, шунингдек, спортчини тайёрлашда узоқ йиллардан бери қўлланилиб келаётган бугунги ташкилий-методик усулни ҳам батамом такомиллаштириш;

– спортчиларнинг техник ва амалий маҳоратининг самарадорлиги, барқарорлиги ва устуворлигига, уларнинг устма-уст бўлиб турадиган маъсулиятли стартлар шароитда ахлоқий иродавий ва руҳий тайёргарликка бўлган талабларни ошириш;

– махсус жисмоний тайёргарлик самарадорлигини ошириш заҳираларини қидириш ва шу билан бирга умуман машқ жараёни тизимига янгича усул ва услублар олиб кириш.

Т.Б. Казакова таъкидлашча, тренерларнинг психологик тайёргарлиги ўз мазмунида психологик таълим ва спортчига таъсир кўрсатиш, машқлар давомида спортчиларда назорат қобилятини ошириш, танаффус вақтида спортчиларда вақтни ҳисобга олиш кўникмаларини шакллантира олиш каби масалаларни ҳам қамраб олади. Шулардан келиб чиқиб, тренерларнинг психологик тайёргарлиги масалаларида қуйидаги ишлар аҳамиятли саналади [2; 27-29 -б.]:

- тренернинг профессионал малакасини шакллантириш;
- тренерларда психологик маданиятни ошириш;
- тренернинг педагогик фаолиятини рағбатлантириш;
- тренернинг касбий фазилатларини такомиллаштириш;
- тренернинг шахсий услубини шакллантириш;
- шахсдаги заиф ақлий ҳолатлар ва уни тартибга солиш борасидаги билимлар билан қуроллантириш;
- тренер фаолиятида “ҳиссий тушкунлик” нинг олдини олиш;
- машқлантириш тизимида қулай муносабатларни шакллантириш яъни “тренер-спортчи”, “тренер-тренер”, “тренер-ота-она”, “тренер-психолог” ва бошқалар.

Ю.Д Железнякнинг айтишича, тренер фаолиятининг муҳим жиҳати шундан иборатки, у жисмоний ва техник жиҳатдан соғломлаштиришга катта эътибор бериши, шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт билан бир қаторда спортчиларнинг шахс сифатида шаклланишларига катта ҳисса қўшиши керак [3; 29 - б.].

Тренернинг фаолиятининг қуйидаги психологик хусусиятлари мавжуд:

- касб стресси, айниқса, мусобақа жараёнидаги кучли зўриқиш;
- касбий хавф ва ижтимоий ролнинг барқарор эмаслиги;
- мунтазам мулоқот яъни спортчилар, ота-оналар, ҳамкасблар билан;
- тартибсиз фаолият, оиладан ажралиб чиқиш;
- тақдимот фаолияти ва ҳоказо.

Таълим тизимида тренерлар, тренерларнинг касбий-психологик билимлари ва касбий жараёнга киришишга тайёргарлик масаласини педагогик жиҳатдан тадқиқ қилиш муаммоси республикамизда энг муҳим ўрин тутадиган тадқиқотлардан бири саналади.

Юқорида келтирилган назарий мулоҳазаларнинг аҳамиятли жиҳатлари шуни кўрсатадики, психологиянинг комплекс тармоқларидан саналган спорт психологияси, касбий психология, меҳнат психологияси ва дифференциал психология каби йўналишларини янада янги илмий-назарий қарашлар билан такомиллаштиради. Бундан ташқари, касбий-психологик тайёргарлик муаммосини спорт соҳасида фаолият юритадиган тренерларда ўрганиш билан бир қаторда ижтимоий ва психологик томондан катта ёшдаги тренерлар мисолида ўрганиш шу мавзу бўйича республикамизда амалга ошириладиган тадқиқотларга ёрдамчи механизм вазифасини ўташ имконини беради.

Келгусида меҳнат фаолияти жараёнида спортчи-ўқувчиларнинг психологик тайёргарлиги билан ишлаш бўйича касбий билим, малака ва кўникмалардан фойдалана олиши айниқса, ўзининг ва спортчиларнинг психологик ҳолатларини тўғри англаши, ўзини-ўзи назорат қила олиши, касбий самарадорликка эришиш бўйича кузатувчанлик сифатлари, тренерлар касбий психологик тайёргарлигини такомиллаштириш кўпроқ инсон касбий типлар доирасида фаолият олиб бориши, сезгирлик, ақлий-интеллектуал, иродалик, кузатувчанлик, коммуникативлик ва диққатнинг барқарорлиги каби психологик хусусиятларига боғлиқлиги бўйича умумий ва махсус қобилиятлари шаклланишининг сифат кўрсаткичлари аниқланди.

Тренерларни тайёрлаш бўйича таълим муассасаларида таҳсил олаётган, билим ва малакаларини ошираётган тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини

ривожлантириш механизмларини такомиллаштиришнинг психологик жиҳатлари юзасидан педагогик кузатувлар ўтказилди.

Кузатувлар натижасида қуйидагилар аниқланди:

– маҳаллий шароитда тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини такомиллаштириш борасида етарлича илмий-тадқиқотлар олиб борилмаган;

– тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги даражаси қониқарли эмаслиги боис, юқори спорт натижалари ҳамда спортчиларнинг психологик тайёргарлиги ҳолати талаб даражасида эмас;

– бўлажак тренерларнинг касбий – психологик тайёргарлиги даражасини белгиловчи ўқув меъёрий ҳужжатлар такомиллаштирилмаганлиги боис мазмунан тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги юзасидан мавзулар етарлича қамраб олмаган ва мазмунан бойитилмаган;

– малака ошириш тизимида тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги бўйича ёндошувлар етарли даражада эмас;

– жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тренерлик фаолияти билан шуғулланиши учун касбий-психологик тайёргарлигини такомиллаштирувчи механизмлар асосида қайта тайёрлаш тизими умуман мавжуд эмас.

Педагогик кузатувлар давомида анкета сўровномаси ўтказилди. Анкета сўровномасини ўтказишдан мақсад тайёрланаётган бўлажак тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги ҳолати ҳамда имкониятларини аниқлаб олишдан иборат бўлди. Биз асосий бюртмачи (иш берувчи) ҳисобланган қуйидаги тоифа инсонлар ўртасида очик сўровномалар ўтказишда фойдаландик: спорт таълими муассасалари раҳбарлари - 50 нафар;

Спорт таълими муассасалари раҳбар ўринбосарлари -50 нафар.

Сўровномада иштирок этган иш берувчиларнинг жавоблари бўйича натижалар таҳлили қуйидагича бўлди. Юқорида қайд этилганидек умумий кўрсаткич бўйича тайёрланаётган тренерлар ҳолати иш берувчиларнинг талабларига тўлиқ мувофиқ деб айта олмаймиз (1-жадвал).

Сўровнома натижалари асосида, тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги ҳолати тайёр мутахассис кадр сифатида спорт таълим муассасаси (иш берувчи) талабига жавоб бериши ўрганилди ҳамда иш берувчиларнинг тренерлар билимларидан фойдаланишга бўлган муносабатларига аниқлик киритилди.

Спорт таълим муассасаси (иш берувчи) талабидан келиб чиққан ҳолда бўлажак тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини такомиллаштиришга қаратилган

ўқув механизмларини жорий этиш юзасидан ўқув жараёнининг восита ва усуллари аниқлаб олинди.

1-жадвал

Тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлиги ҳолатига иш берувчи (бюртмачи)лар муносабатини аниқлаш бўйича ўтказилган педагогик сўровнома натижалари

Т/р	Саволлар	Жавоб	n=100	Ҳа бўйича	Йўқ бўйича
1.	Сиз ишга қабул қилган тренерлар касбий тайёргарлиги сизни қониқтирадими?	ҳа/йўқ	100	62 (62%)	38 (38%)
2.	Тренерларга психологик билимлар зарур деб ҳисоблайсизми?	ҳа/йўқ	100	74 (74%)	26 (26%)
3.	Малакаси йўқ тренерларда иш жараёнида касбий маҳорати ва малакаси ошиб боргани маъқул.	ҳа/йўқ	100	92 (92%)	8 (8%)
4.	Сиз тренерларнинг аксарияти доимий равишда ўз устида иш олиб боради деб ҳисоблайсизми?	ҳа/йўқ	100	48 (48%)	52 (52%)
5.	Сизнингча, тренерларга тўланаётган маош (иш хақи) етарлими?	ҳа/йўқ	100	38 (38%)	62 (62%)
6.	Сизнингча, спорт турлари бўйича саралаш (селекция) тизими яхши йўлга қўйилганми?	ҳа/йўқ	100	44 (44%)	56 (56%)
7.	Сизнингча, тренерларнинг ахборот коммуникация бўйича билимлари етарли деб ҳисоблайсизми?	ҳа/йўқ	100	6 (6%)	94 (94%)
8.	Сизнингча, тренерлар хорижий тилларни билиши керак деб ҳисоблайсизми?	ҳа/йўқ	100	96 (96%)	4 (4%)
9.	Тренерларни тайёрлаш тизимини ўзгартириш керак деб ҳисоблайсизми.	ҳа/йўқ	100	76 (76%)	24 (24%)
10.	Тренерлар тайёрлаш бўйича ОТМлар фаолияти сизни қониқтирадими?	ҳа/йўқ	100	48 (48%)	52 (52%)
11.	Тренерларнинг малакасини хорижда ошириш керак деб ҳисоблайсизми?	ҳа/йўқ	100	94 (94%)	6 (6%)
12.	Тренерлар фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича федерациялар иши сизни қониқтирадими?	ҳа/йўқ	100	22 (22%)	78 (78%)

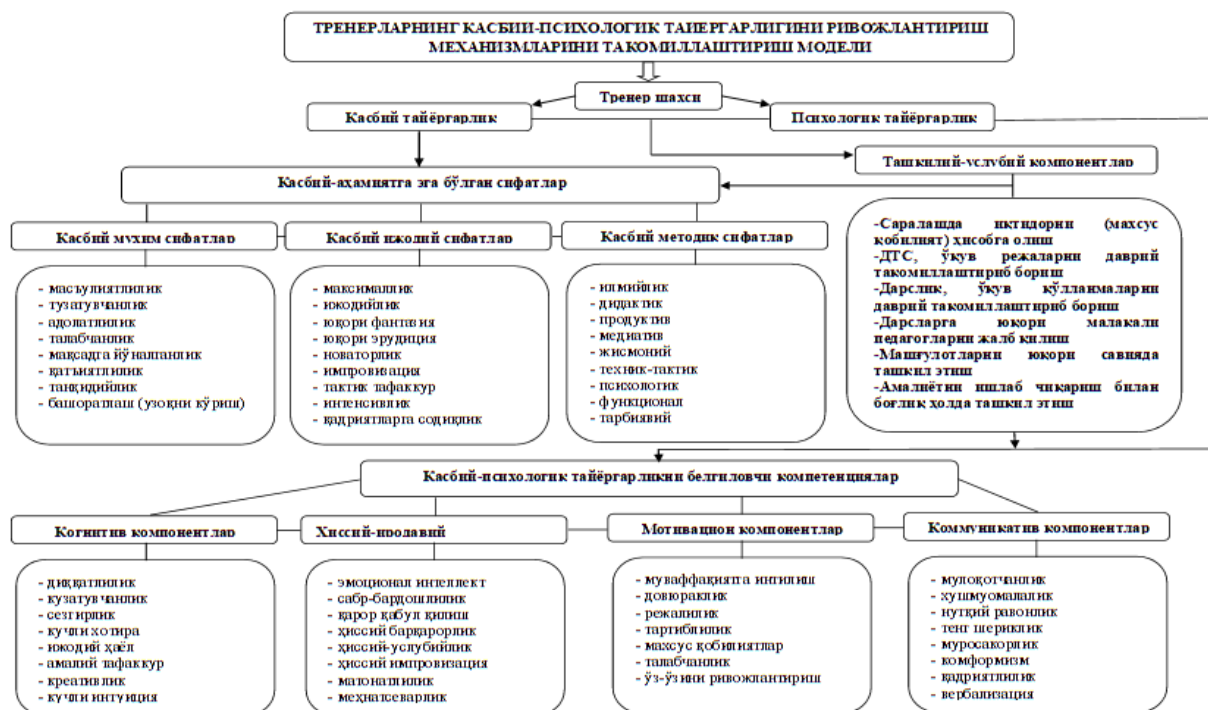
Тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини такомиллаштиришга қаратилган машғулотларини ташкил этиш хусусиятларига аниқлик киритилди.

Педагогик тажрибалар давомида тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини оширишга доир махсус, илмий-методик адабиётлар, меъёрий ҳужжатлар, педагогика

ва психология бўйича ОТМ учун ишлаб чиқилган дастурлар ўрганилди, соҳа мутахассисларининг фикр-мулоҳазалари қиёсий таҳлил қилинган ҳолда умумлаштирилди.

Тренерларнинг касбий – психологик тайёргарлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш моделига асосланган педагогик ишланмаларни яратиш алоҳида аҳамиятга эга бўлган вазифалар саналади. Мазкур жараёнда бўлажак тренерларни касбий-психологик тайёргарлигини ривожлантиришнинг технологик модели алоҳида ўрин тутади.

Тренерларнинг касбий–психологик тайёргарлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш модели бу - тизимли равишда амалга ошириладиган технологик механизм бўлиб, уларсиз тренерларни касбий-психологик жиҳатдан тайёрлаш муваффақиятли кечмайди. Бизнингча, ҳар қандай илмий модел тадқиқот объектининг муҳим хусусиятларини, унинг келажакдаги имконияти ва ҳолати ҳақидаги маълумотларни англашга имкон берадиган тасвирдир. Қолаверса, қуйида қайд этилаётган модел тренерларни касбий–психологик тайёргарлигини ривожлантиришнинг механизмлари моҳиятини, уни такомиллаштиришнинг педагогик шарт-шароитлари кабиларни тушунтиришга кенг хизмат қилади (1-расм).

1-расм. Тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш модели

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтишимиз жоизки, биз ўз изланишларимиз натижаларидан келиб чиққан ҳолда, тренерларни касбий-психологик тайёргарлигини ривожлантириш учун зарур саналган, энг муҳим касбий хусусиятлар турини ажратиб олишимиз лозим ҳисобланади. Юқорида тақдим этилган моделда, муваффақиятли тренер учун зарур бўладиган қатор касбий-психологик хусусиятлар акс этиб, ушбу сифатларни тренерларда ривожлантириб боришнинг педагогик механизмлари тизимли равишда кўрсатиб ўтилган.

Изланишлар натижасида шундай хулосага келиндикки, спорт фаолиятида ёш авлодни соғлом руҳда тарбиялаш жисмонан ва психологик жиҳатдан касбий тренерлик фаолиятини мустаҳкамлашга хизмат қилиши, шунингдек, жамият маънавиятини барқарорлаштиришда ҳар бир бўлажак тренерларнинг касбий-психологик тайёргарлик билимларини шакллантириш қандай кечаётганлиги, яъни касбий тайёргарликни ўрганишда уларни қай тарзда муносабатларга киришаётганлиги, касбий мулоқот давомида юзага келадиган қийинчиликлардан муҳофазаланиш, шу билан бир қаторда тренерлик қобилиятларини ривожлантиришда психологик хусусиятларнинг роли қандай эканлиги муҳим ҳисобланади.

REFERENCES

1. Николаев А.Н. Методики изучения личности и деятельности тренера -СПб ГАФК им. П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2003. – 70 с.
2. Казакова Т.Б., Павлова М.К. Профессионально-педагогическая направленность личности тренера //Ананьевские чтения: тез. науч.-практ. конф. Ананьевские чтения – 2000. – Москва, 2000. – С. 27 – 29.
3. Железняк Ю.Д., Воробьева Е.Л. Инновационные аспекты профессионального физкультурного образования в педагогических учебных заведениях //Профессиональная подготовка педагогов-специалистов в области физической культуры и спорта: Всероссийской межвузовской конференции. -М.: Малаховка, 1999.– С.312.